

НАПРЯМКИ СТАБІЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

ПОПОВА Світлана Миколаївна - доктор юридичних наук, професор Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК[351.72:336.77](477)

В статті аналізуються направилення стабілізації та підвищення платіжеспособності діяльності фінансово-кредитної системи України, розглядаються питання щодо покращення роботи Фонду гарантування вкладів фізических лиц, збільшення довіри к банківским учреждениям та посиленню відповідальности зв'язаних с банком лиц за нарушение фінансового законодавства.

Ключові слова: *фінанси, фінансово-кредитна система, кредитні та депозитні ставки, внутрішній і зовнішній фінансовий контроль та нагляд, стабільність фінансово-кредитної системи, Фонд гарантування вкладів фізических осіб, адміністративна та кримінальна відповідальність пов'язаних з банком осіб.*

На підставі вимог ратифікованої Угоди з Європейським Союзом Президентом нашої держави було схвалено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [1], яка визначає мету, вектори розвитку та першочергові пріоритети соціально-економічного та політико-правового розвитку країни. Основною метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід країни на провідні позиції у світі. Ця Стратегія передбачає, зокрема, реалізацію ряду реформ та програм розвитку держави, у тому числі реформу фінансового сектору та державного фінансового контролю.

Фінанси мають стратегічне значення для регулювання реального сектору економіки та банківсько-кредитного сектору, забезпечення розвитку регіонів, підтримки підприємницької діяльності, а їх потенціал є осно-

вою економічного та соціального розвитку України. Ефективність управління фінансами має важливе значення для забезпечення фінансової безпеки держави та стійкого економічного зростання. Система управління фінансами є основою забезпечення сталого розвитку країни та гарантованого виконання соціальних зобов'язань перед громадянами.

Питанням управління фінансовими ресурсами в Україні присвячено роботи вітчизняних учених, таких як Алісов Є.О., Бандурка О.М., Воронова Л.К., Геєць В.М., Єфіменко Т.І., Савченко Л.А. та інших. Але низка проблем регулювання фінансових відносин, зокрема і питань стабілізації фінансово-кредитної системи в нашій країні поки ще не вирішено.

Тому метою статті є розробка напрямків зміцнення фінансової системи в сучасних умовах, посилення державного контролю за діяльністю фінансово-кредитних установ та відповідальності їх керівництва й пов'язаних осіб за наслідки своєї роботи.

На стадії перебудови соціально-економічної структури нашої держави фінансово-кредитна система є важливою з'єднувальною ланкою між макроекономічними тенденціями і мікроекономічними процесами, що відбуваються в країні, та суттєво впливає на успішність проведення будь-яких соціально-економічних реформ. У проведенні таких реформ важлива роль належить банківській системі України і, особливо, Національному банку України, однією з найважливіших функцій якого є банківське регулювання.

Відповідно до чинного законодавства [2], банківське регулювання полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду та відповідальність за порушення банківського законодавства. Адже банківська система є серцем економіки. Доки вона не буде ефективною, жодна економіка не працюватиме.

Сьогодні перед Україною, як ніколи, гостро стоїть питання стабільності банківської системи. Її нинішні проблеми пов'язані з банкрутством багатьох банків, девальвації гривні, неможливістю придбати валюту, зняти депозитні кошти. І нині банківська система, як і вся економіка України, перебуває у кризовому стані. Адже в 2014 році індекс промислового виробництва в нашій країні знизився на 10,7 % [3]. Тому формування довіри до вітчизняної банківської системи є найголовнішою метою діяльності фінансово-кредитних установ України.

У багатьох країнах в умовах рецесії й падіння економіки банківські установи «накачують» економіку грошима, знижуючи кредитні ставки майже до нуля. В Україні ж навпаки: у 2014 році гривневі кредити надавалися підприємствам та фізичним особам під 27 – 30 % річних (а валютні зовсім до кінця року не видавали), споживчі кредити – під 85 %, а мікrokредити – під 200 % річних [4]. У цих умовах позичальники (як великі підприємства, так і підприємства малого та середнього бізнесу), не маючи можливості обслуговувати такі дорогі кредити, банкрутують. А це, у свою чергу, призводить до падіння ліквідності банків і їх банкрутства. Тобто треба однозначно визначити, що високі депозитні та кредитні ставки гальмують економічну активність у країні, призводять до падіння виробництва і, як наслідок, валового внутрішнього продукту (ВВП), породжують девальвацію гривні та зростання інфляції. І це підтверджують дані Державної служби статистики, які визначають, що індекс споживчих цін (індекс інфляції) в Україні лише за період січень – травень 2015 року становив 140,1 % [5]. Така захмарна дорожнеча грошей руйнує реальний сектор економіки, а за ним і банківський сектор, і жодне рефі-

нансування Національним банком України комерційних та державних банків цих проблем не розв'яже. Адже, за даними Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФ), тільки із січня 2014 року протягом 17 місяців в Україні із 180 існуючих до категорії неплатоспроможних перейшло 48 банків [6].

Саме така ситуація з високими відсотками за кредитами і значною кількістю банкрутств банків була характерною і для США у часи Великої депресії. Тоді для виходу з цієї кризи вперше було застосовано жорстке регулювання депозитних та кредитних ставок, які лягли в основу правил регулювання банківської діяльності. Ці правила визначали тарифи банківських послуг, зокрема як максимальні депозитні ставки (у розмірі 3 %), так і кредитні (які не могли перевищувати 8 %). І вже через 10 років США вийшли з кризи, а через десять років країна мала найпотужнішу в світі економічну систему.

Обмеження депозитних ставок використовували в той чи інший спосіб центральні банки майже всіх розвинених країн Європи. У поточному році максимальні депозитні ставки при строковому вкладі на 1 рік складають в Англії 1,85%, Франції – 1,00%, Німеччині – 0,80%. А у Швейцарії, країні з найбільш розвинутою банківською системою, вони взагалі не перевищують 0,35%. Цим шляхом ідуть і наші найближчі сусіди, які вже приєдналися до Європейського Союзу. Так, у Польщі максимальна депозитна ставка складає 1,45%, а в Угорщині – 1,50%. Ще переконливішим і показовішим для України щодо необхідності зменшити депозитні ставки є приклад Китаю. В цій країні вже давно обмежили депозитні ставки на рівні 3%, а кредитні – на рівні 6%. Саме це правило, введене Народним банком КНР ще 15 років тому, вважається одним із каталізаторів бурхливого зростання китайської економіки та залучення іноземного капіталу в реальний сектор економіки [4].

По суті, кредитно-фінансова система України працює так, що її доходи перерозподіляються з реального сектору економіки на користь власників депозитів, які фактично нічого не виробляють. Так, за депозитною ставкою 19,5%, яка діяла 2014 році, та обсягом банківських депозитів (приблизно 540

млрд. гривень) на сплату відсотків втрачається понад 100 млрд. гривень, або 7 % національного ВВП [4]. А покривати ці нічим не забезпечені відсотки можна лише за рахунок реального сектору економіки, що пов'язано з падінням ВВП, а також за рахунок інфляції.

Негативні тенденції у фінансово-кредитній сфері, як і досі, зростають, зокрема і в результаті деяких не завжди добре прорахованих кроків регулятора банківської системи. Так, постановою правління Національного банку України (НБУ) №154 від 02.03.2015 року [7] вирішено підвищити з березня 2015 року облікову ставку з 19, 5 % до 30 % річних з відповідним коригуванням процентних ставок за активними та пасивними операціями банків. Це, по суті, може витягнути із реального сектору економіки у цьому році додатково приблизно 38 млрд. гривень, що стане черговим внеском у зростанні інфляції.

Реальними перепонами зниження депозитних ставок можуть стати наступні характерні для нашої держави обставини. По-перше, в Україні найбільш великі депозитні вклади в банках мають вітчизняні можливість, і майже в кожного з них відсотки за депозитами становлять значну частину офіційних доходів. І навряд чи вони будуть ініціювати зменшення депозитних ставок, бо це буде безпосередньо сприяти зменшенню їх номінальних доходів.

По-друге, високі кредитні ставки за низькими ставками рефінансування НБУ завжди були головним джерелом корупційних доходів керівництва банково-кредитних установ. А саме протидія корупції є однією з основних складових, визначених Стратегією розвитку управління державними фінансами [8]. Метою розвитку цієї складової є зменшення рівня корупції у фінансовій сфері шляхом усунення передумов її виникнення через упровадження превентивних заходів. Запобіганням прояву корупції в фінансово-кредитній сфері сприятиме розвиток систем внутрішнього та незалежного зовнішнього фінансового контролю й нагляду.

Так, створення керівниками фінансово-кредитних установ ефективної системи внутрішнього контролю на принципах особистої та професійної чесності, а також етичних цінностей керівництва і працівників, ефектив-

ної організації структури та чіткого розподілу обов'язків, правил управління людськими ресурсами, управління ризиками, відповідного інформаційного і комунікаційного обміну, проведення постійного моніторингу та оцінки діяльності сприятиме зменшенню корупційних дій.

Базовим принципом внутрішнього фінансового контролю є чітке розмежування внутрішнього аудиту і внутрішнього контролю.

Внутрішній контроль за фінансово-господарською діяльністю банків здійснює ревізійна комісія, яка обирається загальними зборами учасників банку з числа учасників або їх представників. Але членами ревізійної комісії не можуть бути особи, які є працівниками банків. Також ревізійна комісія має право залучати до ревізій та перевірок зовнішніх і внутрішніх аудиторів та експертів [9].

Внутрішній аудит повинен визначати, яким чином здійснюється внутрішній контроль. Виявлення корупційних діянь взагалі не є основним завданням внутрішнього аудиту. Однак при виявленні під час проведення внутрішнього аудиту ознак корупційних діянь керівник підрозділу внутрішнього аудиту повинен письмово проінформувати керівника фінансово-кредитної установи про необхідність вжиття ним відповідних заходів, що підвищує відповідальність керівника за протидію корупції.

Зовнішнє державне регулювання та нагляд за діяльністю банків відповідно до законодавства України [2] здійснюється Національним банком України. Метою банківського нагляду є стабільність банківської системи й захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках.

Регулювання банківської діяльності та перевірки функціонування банків має право здійснювати і Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (далі ФГВФ або Фонд). Цей Фонд, відповідно до чинного законодавства [10], є установою, що виконує спеціальні функції гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку. Всі банки обов'язково набувають статус учасника Фонду в день отримання ним банківської ліцензії. Фонд підзвітний Кабіне-

ту Міністрів України та Національному банку України (НБУ).

Події останніх 17 місяців, коли з ринку, як уже зазначалось, було виведено приблизно 50 комерційних банків, ставлять перед громадянами України питання – чи зможе ФГВФ виконати свої функції за таких обставин. Причому, сума гарантованих вкладів у цих фінансових установах на 1 червня 2015 року перевищує 55 млрд. гривень, що приблизно вдесятеро більше, ніж виплати Фонду протягом 2000 – 2013 року, а саме 5,8 млрд. гривень.

Тому, на думку деяких експертів фінансового ринку, Україні сьогодні не потрібна така велика кількість банків (адже на початок 2014 року їх налічувалося понад 180). І для нормального функціонування фінансово-кредитної системи буде достатньо й 50 надійних банків з відповідальними власниками, з прозорою та ефективною системою нагляду від Національного банку України. Адже в 2014 році ФГВФ уже довелось позичати в НБУ 10,2 млрд. гривень на три роки та 10,1 млрд. гривень у Міністерства фінансів України через обмін 15-річних облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) на векселі Фонду. Проте цих коштів також не вистачить на відшкодування за «новими» неплатоспроможними банками, що надійшли у сферу відповідальності ФГВФ на початку 2015 року. Для розв'язання цієї проблеми передбачено спрямувати Фонду із бюджету 20 млрд. гривень і надати кредитну підтримку НБУ у розмірі 10 млрд. гривень.

Національний банк України заявляє про наміри відновити довіру до банківської системи. З цією метою Правлінням НБУ затверджено Положення про надання кредитів банкам України для збереження їх ліквідності [11]. Рішення про надання таких кредитів Національний банк України приймає за таких умов: зменшення на 2 % за останні 5 робочих днів до дати звернення банку обсягу вкладів (депозитів) фізичних та юридичних осіб і неможливості підтримання банком своєї ліквідності шляхом застосування інших інструментів. Такі кредити видаються банком на строк до 360 днів, а процентна ставка за кредитом для збереження ліквідності встановлюється на рівні потрійної облікової ставки Національного банку України [12].

Теоретично поточного рівня формування власних коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у розмірі 2,5 % від суми гарантованих Фондом коштів вкладників [10] для стійкої діяльності банківської системи України цілком достатньо. Проте стрімке зростання кількості неплатоспроможних банків у нашій державі зводить нанівець можливості такої системи гарантування захисту вкладників.

Тому основною умовою відновлення довіри до вітчизняної банківської системи є перехід на європейські стандарти гарантування депозитів, які були розроблені у 2014 році. Основними відмінностями оновлених європейських правил та українського законодавства щодо гарантування вкладів є: 1) системи і параметри гарантування вкладів; 2) механізм їхнього фінансування та використання коштів.

Щодо відмінностей і параметрів гарантування вкладів, то основні з них полягають у специфіці гарантування та виплат гарантованих сум. Так, європейські директиви передбачають захист усіх вкладників, окрім фінансових установ і органів влади, тоді як українська система – лише фізичних осіб та фізичних осіб – підприємців. Крім того, відрізняється і підхід до гарантування вкладів: європейські стандарти передбачають надання гарантій «на банк», куди входить сума всіх вкладів у певному банку, тоді як в Україні гарантію надають на кожен окремий вклад, що дає змогу отримувати виплати за кількома депозитами з одного й того самого збанкрутілого банку. Натомість європейські правила передбачають можливість тимчасового (до 12 місяців) розширення суми гарантування навіть вище встановленого порогу (100 000 євро) для великих депозитів, сформованих після продажу дорогих активів (нерухомості, землі тощо). Європейська директива у перспективі передбачає також зменшення термінів виплат гарантованих сум до 7 робочих днів, тоді як в Україні лише передбачається 20-денний період.

Другий блок відмінностей стосується наповнення фондів гарантування та можливостей їх використання. Так, правила Євросоюзу припускають можливість використання коштів із системи гарантування на врегулю-

вання банківських проблем, але не більше за потенційні виплати гарантованих сум, що повинно забезпечити уникнення втечі вкладників із банку та поширення системних ризиків у банківській системі.

Неефективність української системи гарантування банківських вкладів визначається ще й тим, що вона відірвана від інших елементів системи забезпечення фінансової стабільності, особливо, що стосується банківського нагляду. Тому роль ФГВФ необхідно докорінно змінити, адже арсенал його дій щодо стабілізації фінансово-кредитної системи, розрахований на короткострокову перспективу через підвищення сум гарантування, вже практично вичерпано. І це в довгостроковій перспективі лише збільшуватиме ризики банківських криз.

Українська система гарантування вкладів потребує вдосконалення в багатьох напрямках. Зокрема, у розширенні гарантій на депозити фізичних осіб, запровадження підходу гарантування «на банк» або агрегованої гарантії за всіма депозитними вкладками (наприклад, поряд з порогом гарантування 200 тис. гривень на кожен вклад, встановити гарантійний сумарний захист на суму 1 млн. гривень на рік за всіма вкладками у всіх банках).

Але жодна система гарантування вкладів сама по собі не спроможна нівелювати ризики втрати платоспроможності фінансово-кредитних установ. Тому з метою забезпечення стабільності фінансової системи Фонд разом з гарантуванням вкладів повинен забезпечити підвищення якості нагляду та контролю за банківською діяльністю, валютним ринком, державними фінансами і ризиками стійкості фінансової системи загалом.

Причому, за словами Голови Національного банку України, більшість банків в останні роки збанкрутіла через протиправні дії своїх акціонерів та топ-менеджерів, проти яких вже відкрито 239 кримінальних проваджень на загальну суму майже 34 млрд. гривень [13]. Саме тому в Україні в березні 2015 року було прийнято закон про посилення відповідальності пов'язаних з банком осіб [14].

Ще на стадії законопроекту Міністр фінансів України Н Ярецько зазначала, що за умов

недостатньої відповідальності пов'язаних з банком осіб, насамперед керівників фінансових установ, контролерів та інших власників істотної участі в банку, існує нагальна необхідність у додатковому регулюванні фінансово-кредитної сфери.

Причому, на думку деяких експертів, найкращим контролюючим органом для банків є не хто, як їхні клієнти. На їх переконання, слід, приміром, зробити вкладників акціонерами фінансових установ, де вони тримають свої кошти.

У сучасних українських реаліях, коли банки постійно банкрутують, важливо й варто вкладникам надавати можливість контролювати прозорість їх діяльності через право бути акціонерами своїх банків. Адже відтепер керівники та менеджери, а також інші особи, які мають стосунок до фінансових установ, після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб» [14], будуть вкрай обережними і добре подумають, як скоювати фінансові правопорушення.

Адже цей Закон [14] поширює адміністративну відповідальність за порушення банківського законодавства та нормативно-правових актів Національного банку України, у тому числі подання недостовірної (неповної) звітності, зокрема, щодо якості активів, проведення операцій з пов'язаними особами, суті операцій, або ризикованих операцій, які загрожують інтересам вкладників чи іншим кредиторам, не лише на керівників банків, але й на пов'язаних з банком осіб.

Більше того, Закон [14] покладає на банківських працівників не лише адміністративну, але й кримінальну відповідальність, і доповнює Кримінальний кодекс України статтею 218-1 такого змісту: доведення банку до неплатоспроможності, тобто умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб вчинення пов'язаною з банком особою будь-яких дій, що призвели до віднесення банку до категорії неплатоспроможних, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі або кредитору, – карається обмеженням волі на строк від одного до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з накладан-

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються напрямки стабілізації та підвищення платоспроможності діяльності фінансово-кредитної системи України, розглядаються питання покращення роботи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у збільшенні довіри до банківських установ та посилення відповідальності пов'язаних із банком осіб за порушення фінансового законодавства.

ням штрафу від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Матеріальна шкода цій статті вважається великою, якщо вона у десять тисяч і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Висновки: а) основними напрямками підвищення стабільності та забезпечення ефективності діяльності фінансово-кредитної системи є зменшення й жорстке регулювання депозитних і кредитних ставок;

б) з метою усунення корупційних діянь необхідно посилити банківський контроль та нагляд Національного банку України і самих вкладників за діяльністю кредитних установ та відповідальність пов'язаних з банком осіб за порушення фінансового законодавства;

в) реорганізація роботи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб відповідно до європейських стандартів може значно підвищити довіру населення до банківських установ.

Література:

1. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». Схвалено Указом Президента України №5/2015 від 12.01.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 14 січня.
2. Закон України «Про Національний банк України» №679-XIV від 20.05.1999 р. // Урядовий кур'єр. – 1999. – 14 січня.
3. Економіка України за 2014 рік // Урядовий кур'єр. – 2015. – 6 лютого.
4. Стельмах В., Шакун В. Прагнемо виходу з кризи: який шлях обрати // Урядовий кур'єр. – 2014. – 11 грудня.
5. Індекс споживчих цін у травні 2015 року // Урядовий кур'єр. – 2015. – 12 червня.

SUMMARY

The article analyzes the trends stabilize and improve the solvency of the financial and credit system of Ukraine, the issues of improving the work of the Deposit Guarantee Fund of individuals to increase confidence in the banking institutions and strengthen the responsibility of the persons related to the bank for violation of financial laws.

6. Банківський нагляд: недогляд обертається збитками // Урядовий кур'єр. – 2015. – 14 серпня.

7. Постанова Правління Національного банку України «Про регулювання грошово-кредитного ринку» №154 від 02.03.15 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vobu.com.ua/ukr/legislations/view/745>.

8. Стратегія розвитку системи управління державними фінансами. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України № 774-р від 01.09.2013 р. // Урядовий кур'єр. – 2013. – 30 жовтня.

9. Закон України «Про банки та банківську діяльність» №2121-III від 07.12.2000 р. // Урядовий кур'єр. – 2001. – 17 січня.

10. Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» №4452-VI від 23.02.2012 // Урядовий кур'єр. – 2012. – 4 квітня.

11. Положення про надання Національним банком України кредитів банкам України для збереження їх ліквідності. Затв. Постановою правління Національного банку України № 91 від 24.02.2014 р. Зареєстровано у Міністерстві юстиції України 25.02.2014 р. за №323/25100 // Урядовий кур'єр. – 2014. – 26 лютого.

12. Звіти про фінансовий стан Національного банку України на 31.12.2014 р. та на 01.04.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 6 квітня.

13. Вкладники контролюватимуть банки? // Урядовий кур'єр. – 2015. – 13 березня.

14. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб» № 218-VIII від 02.03.2015 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/218-19>.